

Гаипова Шаҳноза
Стажёр-тадқиқотчи ва
стажёр-ўқитувчи, ТошДШИ

ЗАМОНАВИЙ СУРИЯ ҲИКОЯНАВИСЛИГИ КОНТЕКСТИДА ЗАКАРИЯ ТАМЕР ИЖОДИ

Аннотация. Мазкур мақолада Замонавий Сурия ҳикоянавислиги ривожланишида Закария Тамернинг тутган ўрни, унинг ҳаёти ва самарали ижодий фаолияти ҳақида маълумотлар бериб ўтилган. Шунингдек, унинг рамзларга бой чуқур фалсафий-дидактик ҳикоялари, болалар мавзусига доир бир қатор асарлари кўриб чиқилган.

Таянч сўз ва иборалар: Сурия адабиёти, ҳикоянавислик, ҳикоя, жанр, реализм, модернизм, рамз, образ.

Аннотация. В данной статье дается информация о жизни и творчестве Закария Тамера, его роли в развитии современного сирийского повествования. В ней также рассматриваются глубокие философские и дидактические рассказы Закария Тамера, богатые символами, также ряд его работ, посвященных детям.

Опорные слова и выражения: Сирийская литература, рассказывание историй, рассказывание историй, жанр, реализм, модернизм, символ, образ.

Abstract. This article gives an overview of Zakaria Tamer's life and work and his role in the development of modern Syrian narration. The article also analyzes author's deep philosophical and didactic stories rich in symbols, as well as a number of works for children.

Keywords and expressions: Syrian literature, storytelling, storytelling, genre, realism, modernism, symbol, image.

Умумараб адабиёти жуда катта адабий меросга эга. Жоҳилия¹ даври ва Ўрта асрлар араб шеъриятининг энг ривожланган ва гуллаб-яшнаган даври ҳисобланади. Бу даврда араб шеърияти ўз тараққиёти ва гўзаллигининг энг юқори чўққисига чиққан. Араб насри эса нотиклик санъати, рисола, мақома, сира жанрлари кўринишида ривож топган. Кейинчалик эса араб аҳли турклар қарамоғи остига тушади. Деярли уч аср мобайнида араб халқи ҳар томонлама қолақликка юз тутиб, араб адабиётида ҳам катта танаффус юзага келади.

XIX аср феодал муносабатларнинг таназзулга юз тутиши, миллий-озодлик ҳаракатлари ва маънавий ҳаётдаги жиддий силжишлар замонаси саналиб, араб адабиётида миллий уйғониш “ан-Наҳда” жараёни юзага келди. Бу даврда матбуот анча ривожланиб, араб адабиётининг мустақил жанрига айланди. Араб адабиёти

¹ Жоҳилия – араблар тарихидаги Ислом дини қарор топгунга қадар бўлган давр.

ўзидан илдамлаб кетган Ғарб адабиёти билан танишиб чиқиб, уни ўрганди ва ўзлаштирди, у босиб ўтган катта йўлни қисқа вақт оралиғида босиб ўтди ва янги тараққиёт босқичига қадам қўйди.

XX асрда янги кўринишдаги адабиёт вужудга келиб, қарор топди ва ривожланди. Араблар учун нотаниш бўлган роман, повесть, драма каби замонавий насрий жанрларнинг пайдо бўлиши, адабиёт тузилишининг эркинлашуви ва тилнинг реформацияси бу адабиётни новатор деб ҳисоблашимизга имкон беради.

Усманийлар империяси ҳукмронлиги даврида шакллана бошлаган замонавий Сурия адабиёти французларнинг оғир колониал шароитларини кечиб ўтди ва иккинчи жаҳон уруши даврига келиб араб адабиётида ўз мустақил мавқеига эга бўлди.

Мустақилликни қўлга киритгандан сўнг (1946) Сурияда юз берган ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий силжишлар мамлакатда адабиёт ролининг кўтарилишига сабаб бўлди. XX аср Сурия адабиётида айнан ҳикоя жанри алоҳида аҳамият касб эта бошлади. Қисқа ҳикоя жанри ўзининг тушунарлилиги, тезкорлиги ва ҳаётий муаммоларни акс эттириб, уларга тезликда жавоб бера олиш хусусияти туфайли Сурия адабиёти ривожланишининг биринчи босқичлариданоқ етакчилик қилди². Бунга сабаб ҳикояларда бутун бошли бир давр ёки кишилар ҳаётининг энг долзарб муаммолари ихчам тарзда тасвирланиб, ихчамгина ҳолда матбуотда нашр этириш хусусияти билан қулай саналган, шунинг учун ҳам газета ва журналларда узлуксиз равишда чоп этилиб, китобхонлар орасида кенг оммалашган ва шаклланиб борган. Аммо бу жараён осонликча кечмади. Сурияда ҳикоя жанри миллий хусусиятлар ва бой анъаналарни сақлаган ҳолда мураккаб тараққиёт йўлини босиб ўтди.

Авваламбор, шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, Сурия адабиётида, ва умуман, бутун араб адабиётида ҳикоя жанрининг келиб чиқиши борасидаги фикрлар бир мунча мубоҳасалидир. Баъзи бир араб адабиётшунослари ва танқидчилари араб ҳикоянавислиги Қуръону Карим ва ўрта асрларда машҳур бўлган мақомалардан бошланган, деб ҳисобласалар, бошқа бир гуруҳ адабиётшунос олимлар ҳамда Яҳё Ҳаққий ва Салоҳ Дихний каби новеллистлар араб новелласининг илдизи Европага бориб тақалади³, дейдилар. Аммо кейинчалик, кўпгина баҳс ва мунозаралардан сўнг энг мақбул ечимга келинганки, унга кўра, Сурия ҳикоячилигига нафақат Ғарб ёзувчиларининг новеллалари, балки мақома ва “1001 кеча” каби анъанавий жанрлар ҳам катта таъсир кўрсатган.

Сурия ҳикоянавислиги ўз ривожланиш йўлининг илк даврида, яъни XX асрнинг 20–30-йилларида романтик йўналишда тараққий этиб, бундай

² Муҳиддинова Д.З. Ж.Салим ҳикояларида бадиий тафаккур эволюцияси. Фил.фан.ном. ...дис.автореф. –Т., 2008.

³ Акбарова М.Х. Сирийский рассказ (становление и пути развития).-Т.: Фан, 1975. Ст.8.

адабиётнинг тараққий этишида Сурия-Америка адабий мактабининг роли катта бўлди. Атроф-муҳитдаги адолатсиз ҳаётдан норози бўлиб, орзу-умидлари поймол бўлган халқ оммаси тушкунлик кайфиятига тушиб қолади ва ана шундай руҳий тушкун кайфият романтик ёзувчилар ижодида гўзал чизгилар ила ўз аксини топди.

Сурия ҳикоянавислиги кейинчалик ижтимоий реализм босқичини босиб ўтди. Реалистик тамойиллар Сурия ёзувчиларнинг рус адабиёти билан кенг миқёсда қизиқиши натижасида ривожланди. Реалистик ҳикояда мумтоз адабиётга хос бўлган дидактика йуқолиб, композицион нуқтаи назардан ҳикоя раван ва уйғун ҳолатга келди. Воқеалар тизими табиий равишда кечиб, қаҳрамонларнинг ҳатти-ҳаракатлари мантиқан ўзаро бир-бирига боғлиқ ҳолда ифода этилди ва асарнинг туб моҳияти, ғоясини очишда ёзувчилар ташқи деталлар ҳамда нафис чизгилардан унумли фойдаландилар.

Икинчи жаҳон уруши йилларида эса Сурия адабиётида аста-секин анъанавий жанрлардан чекиниб, янги-янги жанрларга мурожаат қилиш, тил муаммосини ўртага ташлаб, уни такомиллаштириш тамойиллари намоён бўла бошлади.

Мустақилликни (1946) қўлга киритгач, Сурия адабиётида ҳам тубдан ўзгаришлар содир бўлди. Бу даврдаги Сурия ҳикояси китобхонга атроф-муҳитдаги оламни кўра билиш ва унда мавжуд бўлган ижтимоий зўравонликка қарши курашишда ёрдам берди ҳамда илк бор меҳнат аҳли ҳаётини ҳаққоний тарзда ва кенг кўламда кўрсатиб берди.

XX асрнинг 60-йилларига келиб, Сурия ҳикоянавислигида бир қатор янги ёзувчилар кўзга ташландики, уларнинг ҳар бири ўзига хос ижод йўлига, услубига эга эди. Бу даврга мансуб ҳикоянависларнинг услубидаги хилма-хиллик Сурия адабиётининг янги поғонага кўтарилганлигидан далолат беради.

Бир қатор ёзувчилар ижодида онгли равишда реализмга қарши исён сезила бошлади. Модернизмнинг энг кўзга кўринган намояндалари сифатида оламга маълум ва машҳур Ж.Жойс, Ж.П.Сартр, Ф.Кафка, А.Камю каби буюк сиймолар ижоди суриялик бир қатор ёзувчиларни таъсирлантириб, ўз изидан олға кадам ташлашга ундади. Экзистенциализм фалсафасидан илҳомланган ёзувчилар асарларидаги персонажлар ўзларининг ички психологик курашлари билан банд бўлиб, мавҳум фалсафий муаммолар ифодачисига айландилар.

Замонавий Сурия адабиёти намояндалари саналмиш Закария Тамер, Гада ас-Самман, Жўрж Салим, Валид Ихлосий каби кўплаб ёзувчиларнинг ижодида конкрет образдан мураккаблашган, метафорик тус олган образ томон силжиш яққол кўзга ташланади. Инсоннинг борлиқдан айри ҳолда шахсий ўзини англашида ёзувчилар ўз ахлоқий идеалларини яратиш йўлларини қидирдилар. Улар ижодида реализм билан модернизм ўзаро кесишган ҳолда намоён бўлади.

Янги насрда мажозий тасвир кучайиб, воқелик реал ва нореал сюжетга бўлинди, рамзий ва мураккаб образлар, фантастик ва мистик унсурлар, топишмоққа ўхшаш хусусиятлар акс эттирилиб, инсон ва жамият, инсон ва ҳаёт, инсон ва тақдир, инсон ва ўлим, ҳаёт ва ўлим каби ҳамиша муҳим бўлган муаммоли вазиятлар ўз ифодасини топди. Аммо шу ўринда улар ўз асарларида миллийликка, миллий дунёқарашга, шарқона қадриятлар ва адабий меросларга содиқликни сақлаб қолганлар.

Ёзувчилар экзистенциализм фалсафасининг инсон ўзлиги, инсон борлиғи, инсоннинг ҳаётга нисбатан шахсий муносабати, умуман ҳаёт моҳияти каби долзарб масалаларни фалсафий мушоҳада қилган ҳолда ҳамда “онг оқими”, сюрреалистик тасвир, хотиранинг кесишуви, матнга туш элементларини киритиш, коллаж услуби каби янги бадиий тасвир техникасини қўллаган ҳолда замонавий Сурия ҳикоянавислиги тараққиётига ўзларининг беназир ҳиссаларини қўшдилар.

Замонавий Сурия ҳикоянавислигида ўзининг сермаъно ва ўтқир қалами, сермахсул ва сержило ижоди билан алоҳида ўринни эгаллаган ёзувчилардан бири бўлмиш Закария Тамер жаҳон миқёсида танилган араб ҳикоянависи саналади. Унинг қаламига мансуб асарлар ўзининг чуқур маъноси ва рамзийлиги билан, фалсафий мушоҳада ва мажозга бойлиги билан, ҳам шаклан, ҳам мазмунан, ҳам услубият жиҳатидан бетакрорлиги билан ажралиб туради.

XX асрнинг иккинчи ярмида Сурия адабиётида самарали меҳнат қилган ва ўзининг ноёб асарлари билан Сурия ҳикоянавислиги ривожига ҳисса қўшган адиб Закария Тамер 1931 йилнинг 2 январиди Дамашқ шаҳрининг Ал-Баша туманида таваллуд топган. У болалигидан илмга чанқоқ, тиришқоқ ва иқтидорли бўлиб, бадиий адабиётга ёшлигидан қизиқиши катта бўлган. Аммо тақдир тақозоси билан 1944 йили 13 ёшида ўқишни ташлаб, ўз оиласига молиявий томондан ёрдам бериш учун ишга жойлашишга мажбур бўлади. Темирчининг ёрдамчиси, заводда слесар бўлиб ишлаб кўрган З.Тамер мустақил равишда турли-туман китобларни мутолаъа қилишга кўплаб соатлар ажратади. Шу ўринда унинг сиёсат оламига қизиқиши ортиб, кечки мактабда ўқишни давом эттириш мақсадида интеллигенция билан алоқаларни мустаҳкамлашга астойдил интилади. У бетиним қироат билан банд бўлади ва бу нарса уни, шахсан ўзи бир интервьюсида айтганидек, “тополмаган овозини яратишга” чорлайди.

З.Тамер Сурия аҳолисининг кўп қисмини ташкил қилувчи қашшоқ эркак ва аёлларнинг хомуш ва чегараланган ҳаётини, борлигини ўз ижоди орқали кўрсатиб беришни асосий мақсади деб билади. Кўпгина араб ёзувчилари каби унинг ҳам диққат марказида уруш ва тинчлик, халқ осойишталиги, қоқоқлик ва қашшоқлик, жаҳолат, жамиятни қайта қуриш ва оддий халқ муаммолари туради.

3. Тамер жамиятнинг қуйи табақаларидан чиққани боис араб қашшоқ аҳли ҳаётини яхши ҳис қилган ҳолда ўзининг андуҳли лирик ҳикояларида оддий одамларга нисбатан куюнчаклиги, ҳамдардлиги, улар ғамларига нисбатан бефарқ эмаслигини, аксинча, бу борадаги ўз ташвишларини ифодалайди.

3. Тамернинг адабий фаолияти 1957 йилда бир неча ҳикояларининг Сурия журналларида чоп этилиши билан бошланган. Адибнинг биринчи кўлёмаси ўша вақтда замонавий араб шеърини туғилишида доялик қилаётган шоир, танқидчи ва “شعر” журналининг муҳбири бўлмиш Юсуф ал-Ҳол томонидан тан олинади. Ҳикояларнинг бадиий насри ортидаги истеъдод ўша даврда араб тилида ёзилаётган нарсалардан тубдан фарқ қилгани учун Ал-Ҳол уларни нашр эттиришга аҳд қилади. Бу ҳикоялар 3. Тамернинг “Оқ отнинг кишнаши” номли биринчи ҳикоялар тўплами бўлди. Тўплам унга китобхонлар ва танқидчилар томонидан обрў-эътибор ҳамда ҳурмат олиб келди.

1960–1980 йиллар мобайнида адиб тўпламининг яхши қабул қилинганлиги муносабати билан “қора ишчилик” фаолиятини ташлаб, бир неча газеталарда расмий муҳаррир лавозимида ишлай бошлайди. Шулар жумласидан “Ал-Мавқиф ал-Адабий” ва “Ал-Маърифат” нашрлари ҳамда “Усама” болалар журналларида фаолият юритади.

3. Тамер 1968 йили Сурияда ёзувчилар уюшмаси тузилишида аҳамиятли ўрин тутган ёзувчидир. У ижрочи бўлимнинг эълон ва нашр бўйича жавобгар шахси сифатида аъзо этиб сайланади ва тўрт йил мобайнида уюшма раиси ўринбосари этиб тайинланади.

1980 йилда Абдурахмон ал-Кавокибий(1849–1902)нинг 1900 йилда ёзилган “Истеъдод характеристикаси” асаридан парчалар нашр қилдириб, унда ёзувчи зулмкорликни фош қилгани ва халқ оммасини озодликка чақиргани сабабли Сурия Маданият Вазирлиги томонидан чоп этиладиган “Ал-Маърифат” нашриётидан четлатилади. Оқибатда адиб она юрти Сурияни тарк этиб, Англияга саёҳат уюштиради. Бу оддийгина саёҳат бўлмади. Адиб 1981 йилдан то ҳозирги кунга қадар ўз юртидан йироқда, Лондон шаҳрида истиқомат қилиб келмоқда.

Бироқ 3. Тамер ижодига бўлган қизиқиш у Буюк Британияга кетганидан сўнг ҳам пасаймади. Адиб ўз асарларида жамият ҳаёти ва мамлакатдаги сиёсий ҳолатни танқид остига олади. 3. Тамернинг танқиди рамзий ёки очик кўринишда намоён бўлади. Унинг услуби аччиқ сарказм билан кучли ҳужумнинг аралашмасидан иборат бўлиб, ўта кўпол кўринишга эга эмас. Ёзувчи ўз асарларида ҳаётини араб воқеа-ҳодисаларини ўрганиб, уларнинг сабабларини ҳал қилишга интилади.

3. Тамер ҳар кунги ҳаётнинг нормал ва таниш қирраларини ўзгача кўринишларда тасвирлаб, оддий ҳолатларнинг нотабиий жиҳатларини кўра билади.

Шунингдек, З.Тамер ўз ижодий фаолияти давомида болалар мавзусига катта эътибор қаратиб, уларга атаб жуда кўп асарлар яратади. У араб оламида асарлари энг кўп ўқилиб, турли тилларга таржима қилинган ёзувчи сифатида таниқлидир.

З.Тамер қаҳрамонларининг олами мураккаб. Уни мутафаккир санъаткор сифатида араб оламининг зиддиятли муаммолари – ижтимоий келишмовчиликлар, шахс эркинлиги, замонавий инсон онгининг кризиси ва бошқалар қизиқтиради. Албатта, З.Тамер бу мавзуларни ёритган биринчи адиб эмас. У яратган асарларнинг бадиияти ва борлиқни кузатиш шакли билан китобхонлар ҳамда мунаққидлар эътиборини ўзига жалб қилади.

Мисрлик танқидчи Сабри Ҳофиз З.Тамер ҳақида “Бу ёзувчи ҳаётдаги ўрнини тинимсиз меҳнат орқали эгаллар экан, дунёга ғалати, ҳайрона кўзлар билан нигоҳ ташлайди, кўпчилик кўролмаган нарсаларни кўради. У ҳаётни бошқача, одат тусига киргандан кўра ўзгача мушоҳада этади. Бу – қип-яланғоч, жароҳатли қалб мушоҳадасидир”⁴, дейди.

2000 йилда “الموقف” Сурия адабий журналининг махсус нашрида З.Тамер ижодига бағишлаб бешта мақола чоп этилади. Улардан бирида Тамер асарларининг жанри ҳақида сўз бориб, унинг ноёб усул ила матнни бошқариш қобилияти таъкидлаб ўтилади. Яна бир мақола Суриялик адиба ва олима Нодия Хост қаламига мансуб бўлиб, у ўз ўрнида, Тамер ҳикояларида тасвирланган ғалати вазиятлар замирида ётган психологик парадоксни ажратиб кўрсатади. Бу парадокс адиб ижодиётига хос бўлган умумий хусусиятларни, жумладан, фарс ва трагедия, юмор ва жиддийлик ўртасидаги қоришувни кўрсатиб беради.

1981–1982 йилларда З.Тамер “Ад-Дастур” журналида бош муҳаррирлик вазифасини ўтайди. Кейинчалик 1983-1988 йиллар оралиғида “Ат-Тадҳамон” журнали ҳамда “Ар-Риёд Ар-Раисий” нашриётида маданий муҳаррир сифатида фаолият юритиб, 1988-1993 йилларда “Ан-Нақид” журналига бош муҳаррирлик қилади. Шу билан бирга у Лондонда чоп этиладиган жуда кўплаб газета ва журналларга ўз ишларини ҳавола этади.

З.Тамер ижодида “инсонларнинг энг кучлиси ҳам бир кун келиб мол-давлат соҳиби томонидан синдирилиши ва бўйсундирилиши мумкин” деган ғоя асосий ўринни эгаллайди. Ҳикояларида айтишича, юксак инсоний фазилатлардан ҳоли бўлган киши қандайдир сеҳрли сезги ила бировлар устидан ҳукм ўтказишни билади. Бир араб танқидчиси уни Чарльз Дарвинга қиёслайди. Мунаққиднинг таъкидига кўра, бири одамларнинг маймундан пайдо бўлганини исботлашга уринган бўлса, иккинчиси одамларнинг баъзида маймунга айланиш ҳолатларини кўрсатади.

⁴ Акбарова М.Ҳ. Янги давр араб адабиёти (XIX-XX асрлар) –Т.,2009.

Кулгу адиб ҳикояларининг компонентларидан бири бўлмасда, адиб ҳар хил ҳаётий вазиятлар туфайли ўз қадрдони ёки хўжайини ёки бўлмасам, умуман бегона бўлган шахс томонидан ноҳақ рағбатлантирилиши ёхуд бўхтонлар ичида қолиб кетиши мумкин бўлган ҳолларни майин кулгу остига олади. Кўп ҳикояларида қатнашган жисмонан кучли ва сирли полиция образи “Муҳаммад ал-Маҳмуди билан содир бўлган воқелар рўйхати” номли ҳикоясида “қора” кулгу билан тасвирланади. Унга кўра, мўмин-қобил, беозор қария ҳатто ўлимидан сўнг ҳам полиция назоратидан қутула олмаслигини тушунади.

3.Тамер баёнидаги дангаллик ва шиддатлилик у қайта-қайта такрорлайдиган асосий мавзуларни ўзига хос шаклларда етказиб беришда адибнинг энг кучли қуроли ҳисобланади.

Ҳозирги кунга қадар 3.Тамернинг 11 та ҳикоялар тўплами, 2 та сатирик мақолалар тўплами ҳамда болалар учун мўлжалланган ўнлаб китоблари нашр қилинган. Қуйида адибнинг ҳикоялар тўплamlари рўйхати келтирилган:

- Оқ отнинг кишнаши (1960) - سهيل الجواد الابيض
- Куқунлардаги баҳор (1963) - ربيع في الرماد
- Чақмоқ (1970) - الرعد
- Ёнғинлар Дамашқи (1973) - دمشق الحرائق
- Ўйўлбарслар ўнинчи кунда (1978) - النمر في اليوم العاشر
- Нуҳ нидоси (1994) - نداء نوح
- Кулажакмиз (1998) - سنضحك
- Эҳ! (1998) - اف!
- Етилмаган узум (2000) - الحصرم
- Синган тиззалар (2002) - تكسير ركب
- Типратикан (2005) - القنفذ

Мазкур тўплamlардан жой олган ҳикоялари кўплаб тилларга таржима қилинган бўлиб, жумладан, “Ўйўлбарслар ўнинчи кунда” тўплами Денис Жонсон-Девис Квартет томонидан 1985 йилдаёқ инглиз тилига таржима қилинган. 2008 йилнинг июнь ойида эса адибнинг “Синган тиззалар” тўплами инглиз тилида Иброҳим Муҳави томонидан нашр қилинди.

3.Тамернинг яна иккита бошқа тўплamlари ҳам мавжуд:

1. Нимага дарё жимжит? (1973) - لماذا سكنت النهر؟
2. Гул қушга дебди (1978) - قالت الوردة للسونو-

3.Тамер ҳикояларининг ҳажми кўпинча эртақларни эслатади ва бир томондан соддалиги, иккинчи томондан эса мураккаб ишораларга бойлиги билан машҳурдир. Улар кўпинча ўткир қиррали ва сиёсий, ижтимоий тазйиқ ҳамда эксплуатацияга қарши сюрреалистик нишонларга тўладир. 3.Тамер кўп асарларида инсонларнинг бир-бирига нисбатан муносабатида одамгарчилик

ҳислатларининг йўқолиб бориши, бойларнинг камбағалларни эзиши ва кучлиларнинг кучсизларга тазйиқ ўтказиши билан кураш олиб боради. Она юрти Сурия, умуман араб оламидаги сиёсий ва ижтимоий зиддиятлар адибнинг ҳикояларида ҳамда сатирик очеркларида ўз аксини топган.

3. Тамер ижодида араб адабий анъаналарига хос поэтик рамзлар ҳозирги замон жаҳон адабиёти услублари билан уйғунлашиб кетган. Унинг адабий услубига хос ҳислат сўздаги тежамкорлик ва сиполик, услубдаги изчиллик ва тилининг ифодалилигидир.

“Йўлбарслар ўнинчи кунда” ҳикоялар тўпламидан жой олган худди шу номли ҳикоясида 3. Тамер реал ижтимоий ҳаёт ҳолати орқали пайдо бўлган ўзининг бевосита ҳис-туйғуларини нисбий ва рамзий образлар ёрдамида шаклга солади.

Қафасга тушиб қолган мағрур ва эрксевар йўлбарс билан уни қўлга ўргатувчи шахс ўртасидаги қарама-қаршилик тасвири билан изоҳланадиган бу ҳикоя ҳам ташқи, ҳам ички таҳлилни талаб қилади. Биринчи қарашда йўлбарс, қафас, ҳайвон ўргатувчи ва шогирдларининг оддий реалистик тасвирини кўраётган китобхон, бора-бора персонажларнинг ҳатти-ҳаракатларидаги, айниқса, йўлбарснинг ўзини тутишидаги “ғалати” деталлар ва тасвирлар билан тўқнаш келади. Мана шу “ғалатилик”ни тушуниш мақсадида ўқувчи йўлбарс, қафас, ҳайвон ўргатувчи ва бошқа қаҳрамонлар образида санъаткор онгининг аллегорик ҳамда метафорик тус олганлигини англаб етади.

Қадам ба қадам ёзувчи қафас ичига тушиб қолган кучли ҳайвоннинг ҳатта-ҳаракатини кузатиб борар экан, ташхислантирилган йўлбарснинг фикрлашида ва хомуш монологларида муаллифнинг хавотирланишларни олдини оладиган ҳеч бир ижтимоий ташкилот йўқ бу дунё билан юзма-юз келадиган экзистенциал ваҳимаси яққол кўзга ташланади.

Ҳикояда қафас қарамлик, озодсизлик ва зўравонлик рамзи бўлиб, бошида йўлбарс ўз қироллик нуфузини сақлаб қолиш учун ғурур билан озодликка чиқишга астойдил ҳаракат қилади. “Ҳеч кимнинг йўлбарсга буйруқ беришга ҳаққи йўқ”- дея, қафасдан туриб хитоб қилиб ўз норозилигини билдиради. Ҳар қанақасига ҳайвон ўргатувчисига бўйсуннишдан бош тортаётган, баҳайбат ва ўжар, мағрур ва кучли йўлбарс ўн кунлик оч ўтиришдан сўнг мушукдай юввош бўлиб қолади. У нафақат ҳайвон ўргатувчисидан ўзи таом сўрашга, балки энди ўт-ўланларни ейишга ҳам рози, мушукка ўхшаб “миёвлаш”га ҳам тайёр ва ҳатто ҳайвон ўргатувчисининг қўлидан овқат ейишга қаршилик билдирмай, жимгина бош эгади.

Китобхонга ҳайвонларни қўлга ўргатувчи шахс образи зулм ва бюрократик зўравонлик, одамларни ҳур ва озод, бахтли ва осуда ҳаёт кечиришларига ҳалақит берадиган барча нарсалар билан ҳамоҳанг келади. Ҳайвон ўргатувчисининг

йўлбарс билан олиб борган ўн кунлик кураши ноҳаққоний ва нотўғридир. Муаллиф қафас ташқарисида кўлида таёқ билан турган ҳайвон ўргатувчисининг пасткашлигини тасвирлашда бўёқларни аямайди. У кучли ва мағрур ҳайвонни нафақат оч қолдиради, балки ҳар куни уни қийнаб, ҳар қанақасига пастга уради.

Ҳикоя якунида аллегориялар ва метафоралар орқали муаллиф ўзини қийнаётган реал муаммо томон китобхонни йўналтираётганини кўрамиз. “Ўнинчи кунда ҳайвон ўргатувчиси ва унинг шогирдлари ҳам, йўлбарсу қафас ҳам кўздан ғойиб бўлишди. Йўлбарс менинг ҳамюртимга, қафас эса шаҳарга айланди” жумлалари билан якунланаркан, якуний хулоса чиқаришни адиб китобхоннинг ўзига қўйиб қўяди.

Ёзувчининг дунёқараши билан тўлиб-тошган адабий рамзларнинг хусусияти шундан иборатки, ёзувчи қаламидан чиқиши биланоқ, ўқувчиларда ҳар хил талқинларни уйғотиб, мустақил ҳаёт кечира бошлайди. Ҳикоядаги ҳайвон ўргатувчиси образи ўқувчида салбий туйғу уйғотса, йўлбарс образига бўлган муносабат турфа бўлиши мумкин. Бир томондан, киши қалбида ноҳақ вазиятга тушиб қолган йўлбарсга нисбатан раҳм-шафқат ва ачиниш ҳисси туғилса, бошқа бир томондан эса, ўн кун ичида “ҳайвонлар қироли” ўз нафси қулига айланиб, кучли ва салобатли махлуққа хос бўлмаган равишда тез ва осон таслим бўлиб, инсонга бўйсунди. Китобхон ўз ҳаёлида оғир ва шиддатли кураш манзарасини чиза бошлайди ва аянчли олишувни кутади. Ҳаттоки йўлбарснинг ўлимини тахмин қила бошлайди. Бироқ “яшаш учун кураш” кетаётган бир паллада мағрур ва бақувват ҳайвон енгилди. Ҳаттоки курашмасданоқ енгилди. Албатта бу ёзувчи нуқтаи назаридан келтирилган фикрдир.

3. Тамернинг борлиқ олдиндан фожеага маҳкумлигини кўрсатиб берувчи муаммони ёритишидаги ғамгин позициясини ҳикоядаги шогирдлар йиғма образи тасдиқлаб беради. Улар кўзи олдида ўн кун давомида адолатсизлик ва зулм борасида дарс ўтилади, аммо ҳеч бир лавҳада оламнинг таъсирлангани тасвирланмайди. Ҳикояда улар на қаршилиқ кўрсата олишга ва на раҳм қилишга қодир абстракт субстанция рамзи сифатида намоён бўладилар⁵.

Ҳикоядаги қафас универсал рамз бўлиб, бу ерда у адибнинг она шаҳри - Дамашқ тимсоли сифатида намоён бўлади. Аниқ ва очиқ ҳолда адиб қафасни ўз Ватанига ўхшатади. Йўлбарс эса Тамернинг ҳамюрти, яъни сурияликлар тимсоли, ҳайвон ўргатувчиси билан унинг шогирдлари давлат ҳокимияти рамзидир. Бу билан ёзувчи ўша даврда Сурияда ҳукм сурган сиёсий ва ижтимоий аҳволга ишора қилиб, жуда ўткир ва нозик мажозий образлар ила реал ҳаётий воқеликни баён қилади.

Ўзининг “Ой чехраси”, “Қора сочли Фотиманинг ўлими” ва биз бевосита таҳлил остига олган “Ранда” номли ҳикояларида 3. Тамер инсон атрофидаги

⁵ Акбарова М.Х. Мир героев Закарии Тамера. Статья. Журнал Востоковедение. -Т., 2003, №1-2.

оламни фалсафий англаш мақсадида, кўпинча, экзистенциал кайфиятдан илҳомланган ва таъсирланган. Ёзувчининг поэтик олами мураккаблашади, конкретликдан умумийлик, рамзийлик томон ривож топади, бой ифодавий воситалар маъно ва мазмунга янада аниқлик ва гўзаллик баҳшида этади.

3. Тамернинг “Ҳалок бўлаётган чиройли ва ёш Юсуф” номли ҳикояси беозор ва беайб бир болачининг адолатсиз вазият қурбонига айланиши ҳақидадир. Ҳикоянинг ўзига хос, бетакрор хусусияти шундаки, адиб бош қаҳрамонига Юсуф исмини берар экан ҳамда асар сюжети яратар экан, бевосита пайғамбарларимиздан бири бўлмиш Юсуф (а.с.) ҳақидаги Қуръону Каримда келтирилган қиссага яққол ишора қилади. Мазкур ҳикояни ўқиб, мағзини чақиш учун, аввало, “Юсуф қиссаси” билан таниш бўлишимиз даркор.

Ҳикояда қашшоқ оиладан чиққан Муҳаммад ва Салим исмли икки безори бола нуфузли ва ўқимишли оила вакили Юсуфга нисбатан ғайирлик ҳисси билан уни алдаб-сулдаб, унинг соддалигидан фойдаланиб, онгли равишда Юсуфни чўктириб юборадилар.

Ҳикоя ранглар рамзи билан ҳам йўғрилган. Муҳаммад билан Салим чизмоқчи бўлган оқ деворли уй эгаси Юсуф улар билан астойдил дўст бўлишни хоҳлаб, уларга эргашади. Адиб Юсуфнинг портретини чизар экан, унинг уст-боши, бежирим тоза кийими ва сочларининг силлиқ таралганини тасвирлаб, унинг ўзига тўқ оиладан эканлигини, Юсуфнинг ҳатти-ҳракати ва одобидан эса унинг яхши тарбияланганлигини кўрсатади. Икки безори эса Юсуфнинг бутунлай акси.

Муқаддас китобимизда келтирилган “Юсуф қиссаси”даги Юсуфнинг ҳасадкор акалари 3. Тамер ҳикоясидаги ўша икки безори бола образларида ўз аксини топади. Асл манбаада акалари Юсуфни ҳар хил ҳийла-найранглар билан саҳрога олиб қочиб, қудуққа улоқтирсалар, Тамер ҳикоясида Муҳаммад билан Салим Юсуфнинг сузишни билмаслиги устидан кулиб, уни атайин дарёга тушишга мажбур қилишади. Оқибатда бола чўкиб ҳалок бўлади. Икки бола эса содир бўлган воқеадан ҳечам таъсирланмасдан индамай орқага қайтиб кетишади. Ҳикоя ана шундай ғамгин ва ачинарли оҳангларда яқунланаркан, китобхон қалбида балки Юсуф тирик қолгандир, деган умид пайдо бўлади. Лекин адиб масаланинг бошқа томонига ҳам диққатимизни жалб қилиб, жамиятдаги қуйи ва юқори табақа вакиллари ўртасидаги доимий тўқнашув ва зиддиятларни мана шу образлар орқали моҳирона тасвирлаб беради. Бу ўринда у қашшоқлик ва саводсизлик нақадар хавфли ва аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини баён қилади. Инсониятнинг фаровон ва бахтли ҳаёт кечириши ҳақидаги орзулари ва унинг рўёбга чиқиши ўртасидаги узилиш оқибатида инсондаги яхшилик аломатларини ўлдириб бораётган борлиқни қаттиқ қоралайди ва унга қарши ички кураш бошлайди.

Асар тили ва кайфиятидан адибнинг ўз қаҳрамони Юсуфга нисбатан меҳр кўзлари ва симпатия билан боқиши сезилиб туради. Гўёки унинг ўзи ҳам Юсуфнинг фожеали қисматида хафа ва аламда. Бироқ ҳамиша аччиқ ҳаёт ҳақиқатини кўрсатишга интиладиган З.Тамер руҳиятида пессимизм устун келади. Агар эътибор билан ёзувчининг ижодини кузатсак, унинг кўп ҳикоялари кутилмаганда фавқуллодда вазият билан яқунланади. Бу билан у биз – китобхонларни ҳаётдан, реал борлиқдан узоқлашмасликка ва тақдирнинг турли хил “совға”ларига тайёр туришга чақиради, кучли бўлишга ва теран фикрлашга чорлайди.

З.Тамер замонавий Сурия жамиятидаги мавжуд муаммоларни санаш билан чекланмайди, балки ўз қаҳрамонларининг ички дунёсига чуқур эътибор қаратиш, уларнинг ўраб турган борлиқ билан фожеали ва зиддиятли муносабатларини ёритиш Тамер ҳикояларига хос бўлган ҳислатдир. Ёзувчи доимий равишда персонажларини ўз индивидуал фикр-мулоҳазалари ва қарашлари билан бойитади. З.Тамер ҳикоянинг баёнчилик доирасини фольклор ва диний мотивлар ишлатиш ҳисобига кенгайтиради. Унинг асарларида интертекстуаллик аломатлари намоён бўлади, мажозийлик ва таъсирчанлик кучли тус олади. Шунингдек, кўпчилик ҳикояларининг аниқ белгиланган ечими мавжуд эмас. Ҳикояларнинг ечимини бермаслик, бир томондан, китобхонни мустақил мушоҳадага чорласа, иккинчи томондан, ёзувчи бадиий тафаккурининг ўзига хослигини намоён қилади.

Кейинги йилларда Лондоннинг жуда кўплаб газеталарида З.Тамернинг турли мавзуларга доир мақолалари чоп этилмоқда. Ҳозирги кунда адиб араб мамлакатларида уюштириладиган кўплаб бадиий кечаларда ва адабий йиғилишларда қатнашиб келмоқда. Араб ва халқаро адабий конкурсларда жюри аъзоси сифатида иштирок этмоқда.

Шу билан бирга, З.Тамер 2001 йили Султон бин ал-Аъвайс Маданият Фонди (مؤسسة سلطان بن العويس الثقافية) томонидан “Ҳикоя, Роман ва Драма” мукофоти ҳамда 2002 йили Суриянинг “Хизматлари учун” ордени совриндори бўлган. 2009 йилда эса “Блу Метрополис Монреал Халқаро Адабий Мукофоти” (Blue Metropolis Montreal International Literary prize) билан тақдирланди.

Замонавий Сурия адабиёти тараққиётига ўз хиссасини қўшган адиб З.Тамер ҳозирги кунда ҳам тиниб-тинчимасдан ижод намуналарини ўқувчиларга ҳавола этишда давом этмоқда. Шу билан бирга адиб Сурия адабиётини жаҳон миқёсига олиб чиқиб, араб халқини бутун дунёга таништирмоқда.

Демак, XX асрнинг иккинчи ярмида содир бўлган Суриядаги сиёсий ва маданий ўзгаришлар адабиётга ҳам ўз таъсирини ўтказди. Жаҳон адабиёти билан узвий боғлиқликда ривожлана бошлаган замонавий Сурия адабиёти ўзида модернистик аломатларни яққол намоён қилиб, экзистенциализм фалсафаси

билан йўғрилди. Мустақилликнинг мамлакатдаги кўп муаммоларни ҳал қила олмаганлиги ва араб-исроил урушидаги мағлубият халқда пессимизм кайфиятини уйғотди.

Жаҳон адабий жараёнидаги ривожланишлар замонавий Сурия ҳикоянавислигига таъсир этди, мавзулар доираси кенгайиб, фалсафий дунёқараш шаклланди. Ижтимоий мавзу четга ўтиб, инсон, шахс масаласи биринчи ўринга чиқди.

Замонавий Сурия адабиёти шаклланиши мобайнида ҳикоянинг мисли кўрилмаган турлари яратилди. Эпик вазмин, кенг қамровли воқеалар баёни ўрнини ўқувчи билан мулоқотга асосланган мураккаб шакллар эгаллади. Ёзувчилар ўз ғояларини турли хил бадиий-ифодавий воситалар орқали баён қилиб, матнга мифологик ва фольклор унсурларни киритдилар.

Ана шундай янгича услубдаги ҳикоялари билан Сурия халқи ҳаётини тасвираб берган адиб З.Тамер ҳамиша адолат ва эзилган халқнинг бахтли ҳаёт кечириши тарафдори бўлсада, ҳаётнинг иллатли томонларини очиб беришга ҳаракат қилади. У оламни фожеали қабул қилади ва ҳар бир ҳикоясида инсониятни қийнаётган муҳим ва жиддий муаммолар масаласида бош қотиради. Зиддиятларни тасвирлар экан, уларни олдини олиш кераклигига ишора қилади.

Адибнинг бадиий-субъектив олами жуда бой бўлиб, асарлари ўзининг маънодорлиги, гўзаллиги ва замонавийлиги билан ажралиб туради. З.Тамер ўз асарларида рамзлардан самарали фойдаланар экан, рамзларнинг мазмуний функциясини ўзгартиради.